

*До спеціалізованої вченої ради
Д 20.149.01 у Івано-Франківському
університеті права імені Короля Данила Галицького
(76000, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35)*

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію
Кучука Андрія Миколайовича «Феномен правового поліцентризму:
загальнотеоретичний і методологічний аспекти», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. У науковій літературі небезпідставно відзначається той факт, що мало хто піддавав сумніву універсальність права навіть у часи формування науки загальної теорії права, яке відбувалося протягом ХІХ століття. Лише значно пізніше прийшло усвідомлення того, що право – це явище, яке нерозривно пов'язане з простором і часом, тобто з конкретним людським буттям. Воно функціонує в глибинах життя, рухається у часі й змінюється разом з ним під впливом безлічі суспільних і природних чинників. Тому знайти якесь єдине, універсальне визначення поняття права просто неможливо. Обґрунтуванню саме цієї ідеї – ідеї неуніверсальності права (правового поліцентризму), присвячене дисертаційне дослідження А.М. Кучука.

Актуальність цієї теми не викликає сумніву, свідченням чого є вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на державно-правову дійсність, що зумовлює необхідність переоцінки інструментальних можливостей об'єктивного права у такому чутливому для кожного суспільного організму сегменті, як сфера забезпечення прав людини. Доволі чітко це відображається у рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема у справах, пов'язаних з порушенням ст. 3 (заборона катування), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 9 (свобода думки, совісті і

релігії), ст. 10 (свобода вираження поглядів) і ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Процес глобалізації, що отримав потужний імпульс у другій половині ХХ ст., має тенденцію до усе більш широкого поширення в нинішньому столітті. Проте суспільна свідомість все тривожніше оцінює процеси глобалізації не лише в економічному аспекті, але і в сфері політики, культури, моралі, етнічної ідентичності, державного суверенітету, тобто всієї складної системи зв'язків, що виникають у сучасному світі між учасниками міжнародних відносин. Визначити місце і значення національної держави, її роль у захисті прав людини в умовах глобального світового спілкування - важливе завдання юридичної науки, оскільки від позиції держави, її стратегічних інтересів значною мірою залежить збереження гідності кожної людини, її прав і свобод, культури і традицій суспільства, його своєрідності і самоцінності. Ситуація, що склалася в світі, ніякою мірою не повинна призвести до оцінки процесів глобалізації лише із негативним значенням. Слід сприймати ці процеси як неминучість у сучасній ситуації, за якої ринкова економіка не може замикатися в рамках окремих держав; наприклад, не можна протистояти розширенню міжнародних господарських зв'язків. Глобалізація - це не розвиток за єдиними стандартами, що нав'язуються силовими методами, не покірливе підпорядкування доктрині однієї держави. До процесів глобалізації поступово залучається усе більш широка кількість держав. Вони нерівноцінні в економічних відносинах, різні за образом життя, культурою, традиціями, моральними цінностями. Тому важливе підвищення значущості і авторитету міжнародних органів Організації Об'єднаних Націй для утвердження рівності, рівноцінного партнерства учасників економічних відносин, щоб ХХІ століття не повернуло світ в епоху застою та ксенофобії.

Це особливо важливо для України, яка на сьогодні обрала європейський напрям розвитку, має імплементувати стандарти у сфері демократії та прав людини.

Таким чином, у цілому можна впевнено стверджувати, що порушені автором у дисертаційному дослідженні проблеми та запропоновані шляхи їх розв'язання також підтверджують актуальність обраної теми наукового пошуку.

Поряд з актуальністю теми дисертації, її теоретична і практична цінність простежується через зв'язок змісту роботи з науковими програмами, планами та темами, зокрема Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (схвалена Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-ІУ), Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки (у межах напрямку «Світоглядні та методологічні проблеми праворозуміння, підвищення правової свідомості та правової культури в контексті глобалізації та євроінтеграції»), загальноуніверситетською темою наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2015-2017 роки «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (реєстраційний номер 0112U03550).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, обумовлюється передусім тим, що завдання дослідження, методологія роботи, її науковий інструментарій виглядають обґрунтованими з позицій вимог до наукового дослідження такого рівня (с. 3-4 автореферату, с.7-10 дисертації)

Дисертація ґрунтується на належній методологічній базі. Методологічною основою дослідження стали загальні методи наукового пізнання, що застосовуються в юридичній науці, філософії та соціології.

Зокрема застосовані принципи, підходи та методи як об'єктивності, всебічності й повноти, діалектичний, синергетичний, аксіологічний, герменевтичний, феноменологічний, формально-логічні та ін. Слід відзначити, що при цьому автор продемонстрував пізнавальні можливості застосування запропонованого ним принципу – правового поліцентризму, який дозволив охарактеризувати феномен неуніверсальності права в умовах правової інтеграції та глобалізації.

Положення і висновки дисертаційного дослідження ґрунтуються на аналізі й емпіричного матеріалу, зокрема дисертантом проаналізовано близько 40 рішень Європейського суду з прав людини, а також рішення Міжнародного суду та судів України, у яких знайшла відображення проблема універсальності/регіональності права та інших правових явищ.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Аналіз структури дисертаційного дослідження свідчить, що воно логічно пов'язане з визначеними метою, задачами, об'єктом і предметом дослідження і передбачає висвітлення тих питань, які безпосередньо стосуються обраної автором теми.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на одинадцять підрозділів, а також висновків, списку використаних джерел і додатків (с. 2-3 дисертації).

Науковий рівень рецензованої роботи дозволяє надати позитивну оцінку змісту дисертації, визнати її завершеною науковою працею, в якій автору вдалося досягти мети дослідження – розробки науково-обґрунтованої концепції правового поліцентризму з акцентом на загальнотеоретичному та методологічному його аспектах.

У першому розділі «Правовий поліцентризм як об'єкт пізнання правничої науки та методологія дослідження» автором визначається методологія дослідження та з'ясовується стан висвітленості досліджуваного предмета.

Важливим є висновок дисертанта про те, що постмодерністська методологічна парадигма дослідження правових явищ має ґрунтуватися на досягненнях ґносеології і включати в себе, зокрема, аксіологічний, феноменологічний і герменевтичний підходи. Текст, знакова система, поведінка людини в інформаційному суспільстві, що підлягає інтерпретації, здійснюються відносно загального розуміння їх смислу у межах певної культури.

Другий розділ дисертаційного дослідження «Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ» присвячений з'ясуванню місця принципу правового поліцентризму у структурі методології наукового пізнання правових явищ.

Спираючись на положення постмодернізму, А.М. Кучук екстраполює їх на сферу правознавства, акцентуючи увагу на тому, що герменевтика не зводиться лише до тлумаченням нормативно-правового припису, оскільки текст може мати різну форму. Класичне розуміння герменевтики, тексту і права як тексту, закріпленого у нормативно-правовому акті, відповідає, передусім, традиціям легізму. Правильним є висновок дисертанта про те, що на сьогодні юридична герменевтика має доповнюватися культурними (аксіологічними) елементами, адже право – це не лише текст і навіть передусім не текст, а радше те, що залишається поза текстом. Наведене судження вказує на необхідність при юридичному тлумаченні враховувати соціальний контекст. Один і той же текст неоднаково розуміється членами різних соціальних груп (культур). Відтак, і правова реальність фактично конструюється певним соціумом.

У третьому розділі дисертації «Плюралізм розумінь права як прояв правового поліцентризму» Кучуком А.М. досліджується різні підходи до розуміння права, зокрема концепції права в ідеалістичній епістемології та концепції права в емпіричній епістемології. Акцентується увага на бінарній природі (з огляду на типологію розуміння права) психологічної концепції

розуміння права, яка займає фактично межове місце між концепціями емпіричної та ідеалістичної епістемології. Наголошується на тих положеннях цієї концепції, які пов'язують право з психікою суб'єкта, психічними явищами, що мають свої особливості у різних народів, є складовою культури і менталітету.

Переконливою виглядає позиція дисертанта відносно того, що для України, котра хоче розбудувати правову державу, в якій реалізується верховенство права, необхідним є переосмислення правових явищ, яке має відбуватися не лише з огляду позитивістської теорії, а на основі врахування положень ідеалістичних концепцій розуміння права. За легізму не може бути реалізоване положення, відповідно до якого саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими цінностями.

Четвертий розділ роботи «Правовий поліцентризм в умовах правової інтеграції і глобалізації» розкриває сучасний стан досліджуваного феномену. Автор долучається до дискусії щодо універсальності / регіональності прав людини. Аналізуються положення міжнародного права на предмет релятивності прав людини. Слід відзначити, що у роботі наведено 38 рішень ЄСПЛ та 4 міжнародні договори, у яких безпосередньо вказується, або з тексту яких можна зробити висновок про відсутність єдиного підходу у державах щодо змісту окремих прав.

Звертає на себе увагу теза А.М. Кучука про те, що наявність однакової термінологічної визначеності прав людини не означає їх однакового розуміння, що є фактором правового поліцентризму.

У цілому науковий рівень дисертації дозволяє надати позитивну оцінку змісту дисертації, визнати її завершеною працею, у якій автору вдалося досягти мети дослідження.

Дисертація А.М. Кучука оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Робота оптимально та системно поєднує складові представленого дослідження,

написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Текст дисертації позбавлений помилок та технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться в науковій праці, в цілому характеризуються послідовністю, аргументованістю та завершеністю.

Наукова новизна одержаних результатів. Аналіз дисертації А.М. Кучука дозволяє виокремити низку положень, які відображають наукову новизну проведеного загальнотеоретичного правничого дослідження.

Дисертантом аргументована необхідність кількісного розширення методології дослідження правових явищ через включення до структури принципів пізнання правового поліцентризму та доведена потреба його застосування не лише загальнотеоретичною юридичною наукою, але і галузевими, зокрема конституційним правом, кримінальним правом.

Без сумніву авторською є і дефініція цього поняття: «керівна, основоположна ідея, що має найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження і спричиняє необхідність урахування природи права, яке розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється у кожній з культур (цивілізацій) і має амбівалентну природу» (с. 10 дисертації), а також поняття «методологія наукового пізнання права» під яким, на думку автора, слід розуміти наукову категорію, якою позначається іманентне науці рефлексивне явище, що являє собою інструментарій, а також систему узагальненого знання про цей інструментарій та можливості його використання для пізнання права та інших правових явищ (с. 11 дисертації).

Переконаливою є позиція автора щодо притаманної компаративним дослідженням іманентності детермінованості використання методологічного комплексу, що включає в себе синергетичний, аксіологічний, феноменологічний і герменевтичний підходи.

Пізнавальну цінність має і запропонована автором типологія розуміння права за критерієм пов'язаності / непов'язаності права з прескриптивним текстом на державницький і природний підходи.

Новою є запропонована дисертантом типологія розуміння права на наукове і соціокультурне, що цілком відповідає сучасним здобуткам вітчизняної загальнотеоретичної правничої науки. Важливим є і положення дисертаційного дослідження про те, що певне перебільшення наукової складової права робить процес його пізнання безкінечним, адже право має властивість соціокультурності, є елементом культури відповідного «уявного товариства» (imagined communities), а культура і явища культури не пізнаються суто науковим інструментарієм.

Зазначені положення дають підстави зробити висновок (до якого дійшов і дисертант) про необхідність пізнання права та інших правових явищ, з огляду на діалектичний взаємозв'язок різних форм пізнання, що носять дискретний характер (с. 355 дисертації).

Не новою є спроба увести до правознавства поняття «правової цивілізації», згадаємо хоча б прізвище П. Сорокіна, який виокремив три типи правових цивілізацій. Однак, автор додатково аргументує можливість на сучасному етапі розвитку правничої науки збагачення понятійно-категоріального апарату теорії держави і права саме цим поняттям та пропонує авторське визначення як «соціокультурної системи, що являє спільноту, яка утворюється і функціонує на основі єдності релігійно-моральних й ідейно-філософських засад, спорідненості соціокультурних, нормативно-ціннісних структур і підходів до розуміння права» (с. 360 дисертації).

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Отримані в дисертації результати можуть бути використані у різних напрямках правової діяльності.

По-перше, винесені на захист положення і висновки дисертації можуть бути використані науковцями в подальших дослідженнях проблематики неуніверсальності права, методології його пізнання тощо. Слід зауважити, що дисертантом здійснено впровадження результатів своєї роботи

у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ - акт впровадження від 7 лютого 2017 р.

По-друге, висновки, рекомендації та наукові положення праці можуть бути використані суб'єктами правотворчості для подальшого вдосконалення чинного законодавства (на що вказує акт впровадження від комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя (№04-29/15-933 від 21 квітня 2017 р.)

По-третє, розробки і досягнення дисертанта можуть бути використані при підготовці здобувачів вищої освіти в процесі викладення навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Юридична компаративістика», «Конституційне право» та ін., а також у підготовці відповідних розділів, підручників, навчальних та методичних посібників. Дисертантом здійснено впровадження результатів своєї роботи у освітній процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ - акт впровадження від 7 лютого 2017 р.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення, рекомендації та висновки, напрацьовані у дисертації, викладені у 57 наукових працях, з яких: 1 монографія, 18 наукових статей, опублікованих, у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 6 наукових статей у наукових періодичних виданнях іноземних держав, 32 тези доповідей.

Наукові публікації дисертанта свідчать про його наполегливу та послідовну роботу над розв'язанням загальнотеоретичної правничої проблеми впродовж 2007-2016 років. У публікаціях автора достатньо відображено всі розділи дисертаційної роботи.

Вивчення дисертації показує достатню апробацію основних положень, висновків і пропозицій у розроблених і викладених у роботі та рекомендованих для використання у навчальному процесі та практичній

діяльності положень. Зазначену апробацію здійснено шляхом оприлюднення та обговорення доповідей і повідомлень на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, наукових семінарах та круглих столах протягом 2008- 2016 років.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою й змістом він відповідає вимогам, що ставляться Міністерством освіти і науки України. У тексті автореферату відображено основні положення, результати і висновки дисертаційного дослідження А.М. Кучука «Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти». Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

У цілому позитивна оцінка проведеного дисертаційного дослідження не виключає необхідності зробити низку зауважень щодо положень, які викликають певні сумніви або можуть слугувати підґрунтям наукової дискусії під час захисту дисертації.

1. Наштовхує на роздуми методологічна коректність залученого автором спеціального юридичного терміна «правовий поліцентризм». Аналіз змісту наукової праці свідчить про те, що досліджуваний феномен відображається поняттям, словесним символом якого, на нашу думку, є не правовий поліцентризм, а правовий ацентризм. Зазначимо, що пропонований нами термін має фундаментальне значення при дослідженні так званих відкритих систем, порядок в яких виникає не в результаті реалізації відповідного плану або виконання команд центру, а є наслідком кооперації мікроелементів цієї системи. Варто зауважити, що це словосполучення вживає, щоправда фрагментарно, і сам автор рецензованої праці.(с. 356 дисертації).

2. Як мету дослідження дисертант називає «розробку науково-обґрунтованої концепції правового поліцентризму з акцентом на

загальнотеоретичному та методологічному його аспектах» (с. 7 дисертації). Цілком логічним є розуміння того, що явище неуніверсальності права є складним і багатоаспектним. У зв'язку з цим, доцільно було б виокремити окремий підрозділ, у якому чітко охарактеризувати усі прояви правового поліцентризму. На нашу думку, це надало б роботі довершеніший вигляд та сприяло б цілісному баченню досліджуваного явища. Так, наприклад, зважаючи на соціокультурність права, важливими є його аксіологічний, цивілізаційний та ін. аспекти.

3. Підрозділ 3.3 «Концепції права в емпіричній епістемології» дисертаційного дослідження містить дескрипцію окремих напрямів соціологічної школи права, при цьому основний акцент переноситься на учення О. Ерліха. Однак, важливе місце серед соціологічних напрямів розуміння права займає реалістична школа. Праця Джерома Френка «Право і сучасний розум» (1930 р.) викликала у свій час значний резонанс серед вчених правників, оскільки містила кардинально нові погляди на розуміння права. У свою чергу, ідейним підґрунтям висновків указанного американського вченого була праця Олівера Вендела Холмса «Загальне право», у якій вказувалось, що «життя права не має логіки; вона має практику».

Зважаючи на твердження Кучука А.М. про те, що «формальна логіка має важливе значення у науковому пізнанні, в тому числі, правових явищ, однак: по-перше, на сьогодні існують різні види логік, наприклад, багатозначна логіка, квантова логіка, логіка вірогідності та ін., які відрізняються, крім інших ознак, тим, що на їх основі можна зробити різкі висновки про об'єкт дослідження. По-друге, застосування логіки має свої особливості у гуманітарних науках, зокрема, і правничих» (с. 86 дисертації), автору доцільно було б зосередити увагу на положеннях реалістичної школи права.

4. У дисертації акцентується увага на тому, що «зарубіжні правники переважно уникають використання терміна «правова система», а вживаючи, позначають ним поняття, яке вітчизняною юридичною наукою йменується об'єктивним правом» (с. 8 автореферату). При цьому автор, по-перше, пропонує ввести до наукового обігу поняття «правова цивілізація», по-друге, лейтмотивом дослідження є теза про те, що право – це елемент життя суспільства, частина культури соціуму. У зв'язку з цим виникає запитання: а як автор ставиться до розширення понятійно-категоріального апарату загальної теорії права терміном «правове життя»? Адже ні текст дисертації, ні текст автореферату його не містять (здається воно лише 1 раз при цитуванні слів вітчизняного науковця (с. 138 дисертації)).

5. У відповідних структурних елементах дисертації (с. 7-8) та автореферату (с. 3-4) автор представляє широку характеристику використаної ним методології. Вона видається виваженою та такою, що абсолютно відповідає цілі та завданням дослідження, але постає логічне, на нашу думку, питання: чому, характеризуючи різні правові явища та феномени в їх русі й взаємозв'язку, А.М. Кучук не вказує використаний ним системний метод? Крім цього, автором дослідження широко застосовувався спеціально-юридичний метод та метод порівняльного правознавства, що значно підвищує наукову цінність праці, але вказаним методам у відповідних елементах дисертації та автореферату також не приділяється увага.

Однак, указані зауваження, маючи дискусійний / рекомендаційний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна робота А.М. Кучука на тему «Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти» носить системний і завершений характер, основні положення якої у повній мірі відображені в публікаціях у наукових фахових виданнях, авторефераті й у сукупності розв'язують важливу для вітчизняного

правознавства наукову проблему визначення права як соціокультурного явища.

Актуальність теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладення в опублікованих працях повністю відповідають вимогам до докторських дисертацій.

Таким чином, дисертація Кучука Андрія Миколайовича на тему «Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

заступник директора з наукової роботи Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

О.В. Скрипнюк
О.В. Скрипнюк

Скрипнюк О.В.
 12 06 2017